

DE KOMENDE VIJFHONDERD DAGEN VAN GORBATSJOW

ANDRE MOMMEN

In 1985 benoemde Gorbatsjow zijn medestander Nikolaj Ryzjkow tot premier. Beide politici zouden aan de basis liggen van de perestrojka. Intussen zijn de hervormingsplannen niet alleen voortdurend bijgesteld, maar versneld. Binnen het tijdsbestek van vijfhonderd dagen hoopt de Sowjet-regering een markt-economie uit de grond te stampen. Dat is tevens de deadline die men aan Gorbatsjow heeft gesteld. Na vijfhonderd dagen zullen we weten of hijzelf en de Sowjet-Unie overleven.

In dit artikel zullen we niet zozeer een overzicht bieden van vijf jaar politieke veranderingen aan de top en in het land, maar vooral de aandacht toespitsen op enkele knelpunten, zoals de structurele problemen in de economie, de dreigende inflatie en het verminderde rendement van de investeringen. Daarbij zullen we nagaan welke problemen een hypotheek leggen op de economische hervormingspolitiek van Gorbatsjow.

De eerste tekenen van een op handen zijnde economische en politieke hervorming merkte men reeds bij de herziening van het partijprogramma dat op het 22-ste partijcongres in februari 1986 zijn beslag kreeg. Van de andere waren er reeds voordien maatregelen om het hoofd te bieden aan de economische stagnatie en de overbesteding door de overheid. Bij de presentatie van het budget voor 1986 had de toen pas benoemde premier Ryzjkow reeds laten weten dat een grondige herziening van de militaire uitgaven nodig was.(1) Bezuinigen was immers noodzaak. Voorts stemde de Opperste Sowjet bij dezelfde gelegenheid in met het toestaan van (coöperatieve) privé bedrijven.(2) Sindsdien is die hervormingspolitiek gericht op het herstel van het budgettaire evenwicht en het privatiseren van de economie via het "plan van Sjatalin" in een stroomversnelling geraakt.

Het plan van Sjatalin

Op de partijconferentie van juni 1988 kwamen duidelijk de krachtlijnen

van de hervormingspolitiek aan de orde. Gorbatsjow wilde vanaf dat moment niet alleen meer politieke democratie invoeren, maar ook streven naar nieuwe prijsverhoudingen in de economie door het afschaffen van alle subsidies voor consumptiegoederen.(3) Deze plannen werden in 1989 geconcretiseerd met een algemene bedrijfshervorming die de Sowjet-ondernemingen verplichtte om een zelfstandige boekhouding te voeren en om zich voor 1990 voor te bereiden op een prijshervorming. In snelvaarttrein zouden daarna nog andere maatregelen volgen welke ingegeven waren door een dringende noodsituatie.

In december 1989 kwam de regering Ryzjkow met een voorstel om het financieringsstekort van de centrale overheid in enkele jaren tijd van 60 miljard roebel in 1990 tot een goede 20 miljard roebel in 1993 af te bouwen. Allerlei flankerende volgden.

In maart 1990 ontvouwde het bewind een globaal plan om de dreigende inflatie de pas af te snijden. Ten eerste moest men dringend de geldhoeveelheid verminderen. Dat kon door staatsleningen met hoge rente uit te schrijven en door een grote voorraad nieuwe en oude huizen aan de huurders te verkopen. Daarbij wilde de regering ook de spaarrekeningen leeghalen door op korte termijn voor 20 miljard US dollar aan consumptiegoederen te importeren en die voor 100 à 120 miljard roebel op de markt te brengen. Tenslotte beloofde men te werken aan een "nieuwe roebel" ten einde de zich verrijkende maffia te onteigenen.

Omwille van allerhande redenen, zoals de nationalistische afscheidingsbewegingen in de deelrepublieken en het uiteenvallen van de communistische partij, kwamen concurrerende politici, zoals Boris Jeltsin, reeds in juni 1990 op de proppen met een radicaal hervormingsprogramma ten einde binnen het bestek van 500 dagen over te gaan naar een echte markteconomie.(4) De voorzichtige hervormingspolitiek voorgestaan door premier Ryzjkow werd hierdoor in juni 1990 verworpen door de Opperste Sowjet. Na heftige discussies tussen Jeltsin en Gorbatsjow wordt dan in grote lijnen het radicaal hervormingsprogramma van Stanislav Sjatalin op 19 oktober 1990 door de Opperste Sowjet als het "plan Gorbatsjow" aangenomen.(5) Dit hervormingsplan beschrijft in goed 60 bladzijden een overgang naar de markteconomie in vier overgangsetappes en dit in een tijdsbestek van nog geen twee jaar.

In een eerste fase zal men de onontbeerlijke wettelijke hervormingen invoeren en tevens een aantal macro-economische maatregelen treffen (verminderen van het financieringstekort, verhogen van de intrestvoeten, enz.), terwijl ook het privatiseren van de ondernemingen en van de landbouw aangepakt zullen worden.

In een tweede fase komt dan een prijshervorming voor de meeste consumptie-goederen aan bod, waarbij de marktverhoudingen een belangrijke rol zullen spelen.

In een derde etappe zullen de marktverhoudingen zich ook concretiseren voor de sector van de investeringsgoederen. In een verder liggend wenkend perspectief situeert men dan een stabilisering van de macro-economische evenwichten en de staatsfinanciën. Pas in die vierde fase zal de consumptieve sector als gevolg van de hervormingen weer volop de markt kunnen voorzien. Het zou een illusie zijn te denken dat binnen een periode van 500 dagen al deze hervormingen zullen zijn doorgevoerd.(6)

Ondanks alle kritiek die premier Ryzjkow voortdurend te verwerken kreeg, lijkt hij alsnog niet geneigd om zich door de radicale hervormers op sleeptouw te laten nemen. Hij geniet het vertrouwen van president Gorbatsjow die wat blij is dat hij zich niet telkens zelf in de vuurlijn hoeft te begeven om alle kritieken op zijn hervormingsbeleid te pareren. Van Ryzjkow is geweten dat hij de markt wil verzoenen met de principes van een socialistische economie. Onder priva-tisering verstaat hij dat de centrale politieke instanties hun vingers terugtrekken van de bedrijven en dat de verantwoordelijkheid voor de economie in handen komt van coöperatieve organisaties. Hij wil andere prijsverhoudingen, doch zeker geen vrije val van de prijzen, zoals dat in Polen wel gebeurde. Of na 500 dagen dan inderdaad 70 % van de industrie en 90 % zullen zijn geprivati-seerd, valt nog te bezien. De deelstaten van de unie mogen immers zelf beoordelen in elke mate ze de economie wensen te privatiseren en via welke procedures. Dat geldt vooral voor het nogal moeilijke dossier van de landbouw.(7)

Intussen waren de voorbereidingen ten gunste van een markteconomie reeds eerder uitgevoerd. De radicale pleidooien van Jeltsin en Sjatalin hebben het hervormingsproces enkel in een stroomversnelling gebracht. Zo werden in mei 1990 al prijsverhogingen voor voedsel (50 %), energieproducten (80 %) en agrarische voortbrengselen (60 %)

afgekondigd. Tevens pakte de regering uit met een structurele hervorming van het prijspeil. Levensnoodzakelijke producten bleven van hogerhand aan vaste prijzen gebonden. Maar de luxe goederen vielen buiten die regeling. Om de schok voor de minder draagkrachtigen op te vangen, werden compensaties toegekend. Het prijskaartje hiervan bedroeg 17,5 miljard roebel.

Het afbouwen van de gigantische subsidies aan de industrie en de landbouw kan ook leiden tot faillissementen van bedrijven en boerderijen, waardoor op zijn minst 8 miljoen werklozen op straat zouden verschijnen. Dat betekende dat de Sowjet-Unie voor sterk verhoogde sociale uitgaven zou komen te staan (werkloosheidssteun en herscholingsuitgaven).(8)

Hoe men deze uitgaven hoopt te financieren weet men nog niet, daar de financieringsmogelijkheden van de centrale overheid volkomen uitgeput zijn.(9) Lenen in het buitenland is de enige uitweg, maar dan moet men wel, om de krediet-verstrekkers niet af te schrikken, eerst orde op zaken stellen.

Financieringstekort

De eerste maal dat het groeiende tekort op de overheidsbegroting ter sprake kwam, was in oktober 1988. Toen sloeg men tijdens een sessie van de Opperste Sowjet alarm omdat het te financieren gat op de staatsbegroting minstens 36 miljard roebel zou bedragen. Tot dan toe hadden de financieringsproblemen van de overheid nooit enige aandacht gekregen. Het begrip financieel evenwicht bestond zelfs niet in het begrippenapparaat van de Russische economen, omdat de staat steeds beroep kon doen op leningen verstrekt door de Gosbank. Die overdrachten van de centrale bank naar het ministerie van financiën werden niet als het aangaan van staatsschuld beschouwd, maar als een logische consequentie van de opdrachten vervat in het GOSPLAN.

Het controleren van de totale geldhoeveelheid was zeker geen primaire opdracht voor de planners. Kredietmanagement was het laatste waaraan men wilde denken bij het ontwerpen van een nieuw nationaal economisch plan. Deze praktijk ontmoette in de loop van 1989 echter steeds meer kritiek. Door middel van een bankhervorming hoopte men de financiële

instellingen voortaan voor hun eigen verantwoordelijkheid te plaatsen. Pas nu ontdekte men dat het centrale staats-apparaat onvoldoende kennis en middelen bezat om het geldaanbod te beheersen. De financiële crisis die zich aandiende, kon men hierdoor niet meer onder controle krijgen. Eveneens kwam men tot de bevinding dat het wegwerken van het financieringstekort uiteindelijk niet het kernprobleem was. Het belangrijkste probleem was immers de ongezonde structuur van de overheidsfinanciën welke veroorzaakt werd door een onevenwichtige economie. Deze laatste kwam aan het licht toen in september 1989 voor het eerst financiële gegevens werden gepubliceerd over de periode 1985-1988.

Men ontdekte dat sinds 1972 jaarlijks een klein financieringstekort was ontstaan. Dat tekort was op het einde van de jaren '70 al verdubbeld tot ongeveer 6 miljard roebel. Rond 1984 deed zich een keerpunt voor. Vanaf dat jaar steeg het financieringstekort met sprongen, nl. van 18 miljard roebel in 1985 (2,3 % van het Bruto Nationaal Product - BNP) tot 90,1 miljard roebel in 1988 (10,3 % van het BNP). Voor 1989 schatte men het tekort op jaarbasis al op 92 miljard roebel. De totale staatsschuld bedroeg in 1988 reeds 312 miljard roebel en steeg in 1989 tot 400 miljard roebel. We praten hier over schattingen, omdat de gegevens gepubliceerd door de Gosbank, de spaarbanken en de verzekeringsmaatschappijen ruimte voor interpretatie bieden.

Een ombuigingsoperatie is bittere noodzaak, wil men een dreigende inflatoire ontsporing afwenden. Doch een dergelijke ombuigingsoperatie kan men, als gevolg van de structurele prijsveranderingen voor ruwe olie op de wereldmarkt, niet uit eigen middelen meer financieren zonder aan de levensstandaard van de bevolking te raken.

De USSR heeft zich sinds de jaren zeventig ontwikkeld tot een grote olie-exporteur. De hier gemakkelijk verdiende valuta werden evenwel niet oordeelkundig gebruikt. Toen de olieprijsen echter begonnen te dalen, verminderden deze oliebaten van 71 miljard roebel in 1985 tot 62,6 miljard roebel in 1988. Men schatte de totale vermindering van de olieopbrengsten op niet minder dan 40 miljard roebel over dezelfde periode, omdat de overheid steeds hogere exportkosten maakte in de vorm van exportsubsidies en compensaties (van 15 naar 26 miljard roebel).

Tevens kampt men met tegenvallende productieresultaten. Voor het

eerst sinds de oorlog daalde de olieproductie van 624 miljoen ton in 1988 tot 607 miljoen ton in 1989 (een daling met 2,8 %)(10) en de vooruitzichten voor de komende jaren zijn nog ongunstiger.(11) Westerse oliemaatschappijen hebben inmiddels al interesse getoond voor investeringen in Russische olievelden in ruil voor leveringscontracten.

Toen in 1985 de nieuwe leiding met Gorbatsjow allerhande hervormingen wilde doorzetten, bleek hoe gering de manoeuvreerruimte van de nieuwe ploeg was. Deze smalle marges worden nog het beste geïllustreerd door de campagne tegen het alcoholisme. Het verminderen van de officiële alcoholproductie en -distributie en het zwaarder belasten van de sterke drank deed de officiële alcohol-consumptie fors dalen. Maar hierdoor daalden ook de inkomsten van de staat. De "tekorten" aan sterke drank in staatswinkels werden nu door het informele circuit opgevangen. Illegale stokerijen, welke vooral beroep deden op het suikeraanbod in de winkels, traden in de markt. De suiker verdween hierdoor uit de winkels, waardoor alle zoetstoffen op de bon gingen. Men schat dat de illegale stokerijen nu evenveel zelfgestookte alcohol (samogon) produceren als de staatsbedrijven.

Andere tegenslagen troffen de Sowjet-economie. De kernramp in Tsjernobyl, de aardbeving in Armenië en de algemene verslechtering van de economische conjunctuur in 1989 betekenden echte rampen. Daarbij kwam nog tussen 1979 en 1989 de last van de oorlog in Afghanistan (5 miljard roebel per jaar). De militaire en economische aanwezigheidspolitiek in Centraal-Europa en in Afrika bleek eveneens de financieringscapaciteit van de Sowjet-economie te boven te gaan. De val van de Berlijnse Muur in november 1989 was er ongetwijfeld het gevolg van.

Prijsverhogingen

Hoewel na afloop van de 500 dagen hierin verandering moet zijn gekomen, worden tot op heden via de overheidsbegroting de sectoriële tekorten en onevenwichten aangezuiverd. Het is de staatskas die de gigantische herstructureringsubsidies verstrekt en kredieten toekent om het verschil tussen de kostprijs en de verkoopprijs aan te vullen. De vakministeries van de industrie vullen eveneens de verliezen van talloze bedrijven aan. Een algemene privatisering van de bedrijven zal

in de toekomst dus concreet betekenen dat de staat nog altijd moet beslissen of men de verlieslijdende bedrijven van nieuwe fondsen wil voorzien en daarvoor aan de banken, die dan volgens marktcriteria moeten werken, kredietgaranties wil verstrekken.

Het enige instrumentarium waarover de centrale regering in deze overgangs-situatie beschikt om de economie te sturen, is het manipuleren van de prijzen. Het is door het verhogen van de prijzen en door de echt gemaakte kosten door te berekenen aan de consumenten dat de regering meer klaarheid kan brengen in de economische kringloop. Doch ook dergelijke operaties hebben bewezen dat zij geen afdoende oplossing bieden voor het onderliggende probleem van de onbeheerbare kostenstijgingen.

Prijsverhogingen genereren immers niet alleen meer inkomsten voor de bedrijven, maar ook hogere kosten voor afnemers en versterken de neiging om nog minder aandacht te besteden aan een doelmatig bedrijfsbeheer.

Dit onvermogen om te komen tot een gezonde prijsstructuur vertaalt zich ook in de tot nu toe gepubliceerde begrotingen. Bijna 20 % van de staatsuitgaven gaat naar de verliesgevende bedrijven. Een tweede belangrijke post op de begroting is de subsidiëring van voedselwaren en kinderkleding, die samen goed waren voor meer dan 18 % van de staatsuitgaven in 1989. Deze subsidies hebben de neiging potentieel te groeien. Dit verklaart waarom de regering een kritische doorlichting van het subsidiestelsel afkondigde en het doorvoeren van nieuwe prijsverhoudingen voor niet-levensnoodzakelijke producten in de loop van 1990 oplegde.

In 1988 had de regering al de financiële autonomie voor de bedrijven afgekondigd in de hoop hierdoor de bedrijfsleiding te dwingen de kosten te verlagen en de subsidiebehoefte te verminderen. Doch ook deze maatregelen sorteerden weinig positief effect, daar de bedrijven voortdurend met nieuwe kredieten geholpen moeten worden. Zoniet zouden ze failliet gaan.

Niet ten onrechte situeerde de nieuwe leiding rond Gorbatsjow één van de oorzaken van de economische crisis in het beslag dat de militaire sector legt op de schaarse industriële, technologische en financiële middelen. Het Rode Leger was uitgegroeid tot een dinosaurus die jaarlijks rond de 20 miljard roebel nodig had voor de lopende uitgaven

en een onbekend veelvoud hiervan voor de investeringsuitgaven (wapens, infrastructuur, research) en pensioenen. Een andere slokop op de begroting is de sociale dienstverlening. Bijna een derde van de staatsuitgaven gaat naar onderwijs, gezondheidszorg en andere diensten. Ondanks de hoge uitgaven voor de dienstverlening, blijft de kwaliteit ervan sterk achter en moeten in de komende periode nieuwe investeringen verricht worden in vooral de gezondheidszorg en de opvang van bejaarden.

De Sowjet-economie wordt nog altijd gekarakteriseerd door het verpletterend overwicht van de sector van de investeringsgoederen op de sector van de consumptiegoederen. De eerste sector slokt het leeuwendeel van de investeringskredieten op, terwijl deze sector bewezen heeft erg ondoelmatig te functioneren en weinig of geen opbrengsten voor de staatskas genereren. De sector van de consumptiegoederen daarentegen werkt doelmatiger, is minder verliesgevend, maar krijgt nauwelijks kansen om zich te ontwikkelen, dit als gevolg van een onvoldoende technologische vernieuwing, een gebrekkig distributiesysteem en het ontbreken van echte marktmechanismen. Elke hervorming moet dus starten met het ontwikkelen van de sector van de consumptiegoederen en het afbouwen van de subsidies aan de zware industrie.

Inflatie

Hoewel er in Sowjet-Unie officieel geen inflatie bestaat doordat de prijzen van hogerhand administratief worden opgelegd, kan men niet ongestraft de biljettenpers laten draaien. De prijzen komen immers toch in beweging als gevolg van de koopkracht die geen aanbod in de winkels aantreft. Daarom zijn in het verleden prijsaanpassingen geweest. De laatste grote prijsaanpassingen voor levensmiddelen dateren echter vanuit de tijd van Chroestsjow.⁽¹²⁾ Blijkbaar heeft men daarna verzuimd om dit probleem aan te pakken uit vrees voor stakingen en opstanden.⁽¹³⁾ Vandaag is men daarom bezig met een belangrijke inhaaloperatie.

De inflatiedruk is inmiddels fors toegenomen als gevolg van de schaarste en de explosief gegroeide geldhoeveelheid. Vandaar dat er een tijdbom onder het prijsniveau ligt. Overigens, die tijdbom werd reeds in het begin van de jaren zeventig aangemaakt als gevolg van

loonsverhogingen die geenszins gerechtvaardigd werden door de toegenomen productiviteit. Tussen 1971 en 1985 groeide de geldhoeveelheid met factor 3, terwijl de consumptieprijzen slechts met factor 2 stegen. Intussen nam de hoeveelheid spaargeld op de bank gevaarlijk in omvang toe. Daarbij valt op dat vooral de omvang van de grote deposito's toenam. Eind 1988 was het tegoed van twee derde van de deposanten niet hoger dan duizend roebel of vier maal een gemiddeld maandsalaris. Maar de nationale gemiddelde van de deposito's bedroeg toen evenwel 1.514 roebel per rekening. De inkomsten verworven op de zwarte markt en door illegale transacties zullen zeker gezorgd hebben voor de groei van de grote deposito's. Van de 300 miljard roebel aan spaarcenten schat men dat 200 miljard roebel het product is van gedwongen sparen als gevolg van een niet bevredigde vraag naar verbruiks-goederen. Die 200 miljard roebel zweven nu permanent boven de markt en betekenen een werkelijke bedreiging voor de prijsstabiliteit.

Sinds 1986 is de inflatie aangewakkerd omdat de consumenten uit de roebel vluchten ten gunste van duurzame consumptiegoederen. De lege winkels in de steden en het verdwijnen van schaarse consumptiegoederen naar het zwarte circuit zijn er het logische gevolg van. Wat vandaag de "markt" heet, is het gevolg van schaarste, hamsterwoede, wantrouwen in de koopkracht van de roebel en onzekerheid betreffende de toekomst.

Deze inflatoire druk kan men echter moeilijk meten. Enerzijds zijn er de geadmistreerde prijzen die een stabiel beeld verstrekken betreffende de werkelijke koopkracht. Maar anderzijds stemt het aanbod niet altijd overeen met de behoefte of de gevraagde kwaliteit. De betere consumptiegoederen verschijnen immers niet meer op de officiële markt, maar worden tegen "werkelijke" prijzen onderhands verhandeld. Die prijzen onttrekken zich aan de waarneming van de staatsplanners.(14)

In dergelijke verhoudingen komt de officiële inflatie enkel tot stand door middel van officiële prijsverhogingen. Die prijsstijgingen hebben nauwelijks iets te maken met marktmechanismen. Immers, de producenten mogen de prijzen van hun producten slechts verhogen als ze "nieuw" zijn. Steeds meer producenten van consumptiegoederen veranderden daarom de karakteristieken van hun output door een ander label te plakken.

Prijsstijgingen worden ook ingang gezet door de pas toegestane horizontale akkoorden die de ondernemingen zonder voorafgaande ministeriële controle met elkaar afsluiten en waarbij zij zogenaamde D-prijzen (van "dorovornye") mogen in rekening brengen. Doch ook deze prijzen weerspiegelen niet de werkelijk gemaakte kosten. Contractprijzen werden ingevoerd in de steenkoolsector, doch omdat de staat nog altijd directieven geeft bij de toewijzing van steenkool of andere belangrijke grondstoffen, is het effect van deze hervorming te verwaarlozen.

Dat ligt uiteraard anders met de nieuwe coöperatieve ondernemingen die in de gegeven situatie van grote tekorten hun prijzen vrij kunnen bepalen. Door de algemene schaarste zijn ook de staatsbedrijven gedwongen beroep te doen op de nieuwe coöperatieve ondernemingen. Hierdoor neemt de inflatoire spanning toe en stijgen de kosten van de staatsbedrijven "ongepland".

De recente inflatoire ontwikkeling gaat gepaard met een daling van de industriële productie, terwijl de nominale kosten fors toenemen. Vooral de machinebouwindustrie deelt in de malaise. Tussen 1980 en 1982 daalde de output (volume) met 28 %. Hetzelfde verschijnsel noteerde men in de sector van de zware uitrustingsgoederen. Hierdoor daalde de kwaliteit van de geproduceerde machines en installaties en verouderde de facto het industriële apparaat van de Sowjet-Unie. Gezien deze toestand was de toename van de geldhoeveelheid als gevolg van buitensporige loonsverhogingen die de productiviteitsverhoging ver overtroffen, funest te noemen. Men liet de lonen niet alleen te snel stijgen in de staatsbedrijven, maar ook in de nieuw opgezette coöperatieve bedrijven. In 1989 werd in deze laatste sector reeds 1/5 van het totale inkomen verdiend. Het gevolg hiervan was dat de combinatie van prijsstijgingen en loonsverhogingen een grote groep van gepensioneerden, laaggeschoolden en zieken onder de armoedegrens duwde.

Nu zouden 70 miljoen mensen in de Sowjet-Unie onder de armoedegrens leven. Dit geeft tevens aan dat het evenwicht tussen vraag en aanbod, d.w.z. de te betalen prijs door de consument, niet enkel door middel van het loslaten van de prijzen kan gebeuren. De burgers die op en onder de armoedegrens leven (de grote massa van de gepensioneerden), hebben immers geen spaartegoeden. Prijsstijgingen betekenen niet noodzakelijk dat de grote deposito's wegsmelten.

Tot voor kort dacht men de toenemende financieringsbehoefte van de staat ongestraft te kunnen dekken door het laten draaien van de biljettenpersen. Zo werd in 1989 voor 18 miljard roebel aan nieuw geld bijgedrukt, ofwel 56 % meer dan in 1988. Er bestaat dus een groot "overschot" aan papieren roebels. Omdat betrouwbare gegevens over de totale geldhoeveelheid ontbreken, kan men het "overschot" aan roebels dat in de economische kringloop zit slechts bij benadering schatten. Minister Walentin Pavlov (Financiën) meende in 1989 dat er slechts 100 miljard roebels circuleerde in de officiële economie, dat zeker 377 miljard roebels op een spaarrekening stond en dat niet minder dan 30 miljard roebels in de niet officiële economie circuleerde. Eigenlijk had men genoeg aan 35 tot 50 miljard roebels om aan de lopende geldbehoefte tegemoet te komen. Omdat men niet precies weet hoeveel geld er met welke omloopsnelheid door de niet officiële economie circuleert, blijft ook dit maar een schatting. Volgens weer een andere schatting van het Staatscomitee der Prijzen zou er in het zwarte circuit 90 miljard roebels omgaan. Doch de zwarte markt is inmiddels als gevolg van de tekorten in 1990 weer fors geëxpandeerd. De prijzen zijn hier gestegen en zorgen ervoor dat voortdurend bijkomende miljarden roebels worden aangezogen.

Een goede indicator voor de werkelijke waarde van de roebel is de zwarte wisselkoers. Eind 1989 werd de toeristenkoers van de roebel op het niveau gebracht van de zwarte markt, wat een devaluatie van een tiende van de "harde roebel" betekende. Een jaar later was op de zwarte markt de roebel al drie keer minder waard dan de officiële koers van de toeristenroebel.

Prijsstabiliteit is enkel mogelijk door het vergroten en diversifiëren van het goederenaanbod. Het opsloppen van de overvloedige koopkracht kan door het verkopen van staatsobligaties met een hoge rente of van huizen die in staats-bezit zijn. Het eerste alternatief is uitgesloten in een periode van hyperinflatie. De tweede oplossing is enkel aantrekkelijk voor diegenen die veel geld op de bank hebben en die forse huurverhogingen vrezen. Met huurverhogingen werken is niet onredelijk, omdat de staat hierdoor ineens meer geld binnen-krijgt en daardoor weer speelruimte heeft om nieuwe projecten te financieren. Het verhogen van de veel te lage huren tot kostprijsniveau stelt evenwel het probleem van de sociale haalbaarheid van deze operatie. De grote massa zou

huurverhogingen vandaag niet kunnen opbrengen. Men moet dan weer de lonen en uitkeringen over de volledige bandbreedte verhogen.

Privatiseren van het woningbezit is een moeilijke operatie. Alleen goede woningen zouden in aanmerking kunnen komen voor privatisering, waardoor de staat echter weer blijft zitten met de slechte huizen die ook nog hoge onder-houds- en renovatiekosten met zich meebrengen, terwijl de huuropbrengst relatief laag blijft. Betere woningen zijn al in coöperatief bezit. De enorme groei van steden als gevolg van de plattelandsvlucht zorgt nog voor andere problemen die niet door middel van privatisering op te lossen zijn.(15)

Dalende opbrengsten

Heel wat knelpunten zouden al zijn opgelost indien de economie efficiënter functioneerde. Op de eerste plaats is de Sowjet-economie slecht afgestemd op het bevredigen van de behoeften van de bevolking. Niet de kwaliteit van het product of van de dienstverlening is maatgevend, maar het volume van de output. Of van het aantal mensen dat werkzaam is bij het verstrekken van diensten. Het hiërarchische systeem maakt het onmogelijk hierin fundamentele veranderingen aan te brengen. Dit leidt dan weer tot grote verspillingen, waardoor de verhoopte effecten van bepaalde investeringen teniet worden gedaan. De paradox dat investeringen leiden tot dalende opbrengsten of prestaties, is niet zo vreemd in dit systeem.(16)

De meeste klachten betreffende vooral het niet of onderbenutten van machines en grondstoffen, het produceren voor de voorraad, het laten rotten van de oogsten op het veld of tijdens het transport, het niet afmaken van bouwwerken, het aannemen van teveel arbeidskrachten en het ontbreken van de noodzakelijke arbeidsdiscipline. Deze factoren werken allemaal kostenverhogend als gevolg van onderbenutting van de kapitaalgoederen en demotiveerden de arbeidskrachten die het resultaat van hun arbeid niet beloond zagen door voldoende aanbod in de winkel. Deze factoren stimuleren vandaag ook de inflatie. Men reageert hiertegen door de investeringsprogramma's te verminderen, de uitvoering van de werken te bespoedigen en de arbeidsdiscipline te herstellen.(17)

Ook werden uit budgettaire overwegingen minder dringende

bouwwerken stil-gelegd. Men schatte hierdoor het verlies in 1989 voor de bouw op 39 miljard roebels. Doch dat verlies was niet de grootste ramp. Het belangrijkste probleem van de bouwnijverheid is de schrikbarende lage productiviteit en het onvermogen van de bedrijfsleiders om volgens plan te werken. Dit is het gevolg van het staatsmonopolie dat haar bouwactiviteiten aan geen enkele kwaliteitscontrole of doelmatigheids criterium wenst te onderwerpen. In vergelijking met andere industrietakken beschikt de bouwnijverheid over te weinig hooggekwalificeerde krachten en werken er teveel ongeschoolden. Dat laatste is het gevolg van de slechte arbeidsomstandigheden en van het feit dat de arbeidskrachten die het platteland verlaten, vooral in de bouw emplooi zoeken en vinden. Hierdoor is de bouw van industriële objecten steeds het slachtoffer van vertragingen en slechte kwaliteit, waardoor de kapitaalkosten weer stijgen. De regering heeft in het verleden hiertegen gereageerd door meer kant en klare fabrieksinstallaties in het Westen aan te kopen. Dat legde een zware druk op de betalingsbalans en was mede verantwoordelijk voor de inmiddels snel afbrokkelende kredietwaardigheid van de USSR in het buitenland. Doch ook de import van fabrieksinstallaties kon niets veranderen aan de oude kwaal van een incompetent bureaucratie en een gebrekkig functionerende bouwnijverheid die niet in staat bleek 25 à 40 procent van de gevallen om de bouwwerkzaamheden te beëindigen.

Conclusie

Het weer gezond maken van de Sowjet-economie zal niet gemakkelijk zijn. Of dat binnen de tijdslimiet van 500 dagen kan, is onwaarschijnlijk. De marges zijn inmiddels als gevolg van de dalende kredietwaardigheid⁽¹⁸⁾ in het buitenland sterk gekrompen. Het in de hand houden van de inflatie lijkt op het eerste gezicht het meest dringende probleem.

Daarbij kan men denken aan het snel uitvoeren van een aantal elementen van het plan van Sjatalin. Een grondige muntsanering die gepaard gaat met het af-bouwen van de gesubsidieerde prijzen voor diensten en consumptiegoederen is onhoudbaar.

Een belangrijker punt is evenwel het verminderen van het kostenpeil. De Sowjet-economie werkt tegen veel te hoge kosten als gevolg van verspillingen, bureaucratisch onvermogen en te lage productiviteit. Daarbij zal men in de toekomst de te hoge investeringen in de militaire sector moeten beperken, arbeidskrachten omscholen en voorrang

moeten verlenen aan de sector van de consumptiegoederen als motor van een nieuwe economische groei.

Op dit moment is het echter nog niet duidelijk welke keuzes men in concreto wil maken. De radicale economen kiezen voor de transparante werking van de markt. Zij worden tegengewerkt door de gevestigde bureaucratie van de vakministeries en de staatsplanners. Deze laatsten krijgen ongetwijfeld de steun van de vakbonden, die zich ineens van hun taak bewust worden, en van al diegenen die bang zijn hun baan te verliezen. De radicale hervormers weten zich evenwel gesteund door de nieuwe politieke machthebbers in de deelrepublieken en zij kunnen, met het verstrijken van de tijd, altijd wijzen op het onvermogen van de centrale planners om de winkels te bevoorraden. Dat pleit dan weer ten gunste van een transparante werking van de markt. Prijsverhogingen die gepaard gaan met een algehele liberalisatie van de markt zouden immers de zwarte markt overbodig maken en de consumptiegoederen terug in de winkel brengen waar ze voor iedereen te koop zijn.(19)

Rest uiteraard de tactische rol die Gorbatsjow in dit proces wil en kan spelen. Tot op heden heeft hij zich steeds als de inspirator of de vader van alle economische en politieke hervormingen weten te presenteren. Zolang hij die rol speelt, kan hij niet ten val worden gebracht. Daarbij heeft hij de partij immers steeds meer losgekoppeld van de directe machtsuitoefening door een presidentieel regime in te stellen en de verantwoordelijkheid voor de politieke en economische hervormingen door te spelen naar de regering.(20) Een bijkomende complicatie was dat hij, in afwachting van een uitgekristalliseerde federale staatsstructuur, alsnog rekening moet houden met populistische regionale machthebbers van het type Jeltsin. Dit soort politici kunnen de politieke en economische hervormingen versnellen en tevens consolideren. Maar zij kunnen zich niet in de plaats stellen van het centrale machtsapparaat dat nu door Gorbatsjow wordt gecontroleerd. Hun belang bestaat erin om hun economische eisen te verzilveren eens de hervormingen doorgevoerd worden. Hierdoor kan zich een nieuw evenwicht tussen centrale regering en deelstaten vormen, iets waarop Gorbatsjow ook lijkt aan te sturen.

VOETNOTEN

(1) Ryzjkow stelde dat de militaire uitgaven 19 miljard roebels bedroegen op een totaal budget van 414,2 miljard roebels, ofwel 4,6 % van het totaal. In het Westen schatte men de militaire uitgaven echter op 15 % van de staatsuitgaven.

(2) Deze coöperatieve bedrijven mochten zich evenwel niet met de productie van alcohol, wapens, juwelen, onderwijs, etc. bezighouden. David Lane, *Society under Perestroika*. Boston, Unwin Hyman, 1990, blz. 51.

(3) In een daad van overmoed stelde hij tevens voor om de Oosteuropese landen samen te voegen tot een eenheidsmarkt naar Westeuropees model.

(4) Het plan van Jeltsin was al eerder in de actualiteit gekomen als de hervormingsvoorstellen van de economische adviseurs Petrakov en Sjatalin. Daar Jeltsin zich op 29 mei 1990 tot president van de Russische Federatie had laten verkiezen, was zijn invloed inmiddels sterk toegenomen en werd hij de politieke uitdager van Gorbatsjow door vooral projecten van diens radicale adviseurs over te nemen.

(5) Een verzoeningscommissie onder voorzitterschap van Sjatalin had de synthese voorbereid. Intussen bleef premier Ryzjkow wel zitten en zou hij tenslotte verantwoordelijk worden voor het uitvoeren van dit plan. Sjatalin was voorstander van het privatiseren van alle bedrijven en het opheffen van de monopolies. Ryzjkow wilde dezelfde hervormingen veel trager doorzetten en de prijzen slechts geleidelijk vrijmaken uit angst voor forse prijsstijgingen. Intussen had op 11 september 1990 het parlement van de Russische Federatie het plan van Sjatalin al aangenomen om in 500 dagen een markteconomie in te voeren.

(6) Ook Sowjet-commentatoren betwijfelen dat en wijzen op de tegenwerking van de ministeries van Financiën en van Defensie. *New Times*, nr 35, 1990, blz. 22.

(7) Jean-Marie Chauvier, *La perestroika "new look" enquête d'un pouvoir fort*, in *Le Monde diplomatique*, jg. 32, 1990, nr 440, blz. 8.

(8) Dit verklaart ook waarom in de partijtop er een grote weerstandbestaat om het radicale hervormingsplan binnen de afgesproken 500 dagen uit te voeren. Tijdens de discussie in het plenum van het Centrale Comité begin oktober 1990 wilden belangrijke figuren als Wladimir Ivachko wel het principe van de privatisering aanvaarden maar het privé bezit van de productiemiddelen beperken tot een minimum en dan hoofdzakelijk tot kleine bedrijven. *Le Monde*, 18 oktober 1990.

(9) Intussen denkt men wel aan een grote belastinghervorming waarbij vooral de consumptie en niet de productie zou worden belast. Stefania Jaconis, *Tax Reform in the Soviet Economy*. In : *Most Economic Journal on Soviet Union and Eastern Europe*. Jg. 1, 1990, nr 1, blz. 39-42.

(10) *New Times*, nr 42, 1990, blz. 20.

(11) De problemen in de oliesector beperken zich niet tot een dalende opbrengst in het buitenland. In 1990 zag men de productie dalen tot goed 592 miljoen ton als gevolg van technische problemen en verkeerde of verouderde technieken. Men profiteerde dus geenszins van de prijsstijgingen als gevolg van de "Golfcrisis". Integendeel, want door het embargo op de handel met Irak, boekte de USSR een verlies van 850 miljoen dollar op de wapenexport naar Irak. Het enige gunstige effect was dat de goudprijzen stegen tot 390 dollar per ons, waardoor men een meeropbrengst van 160 à 240 miljoen dollar op de goudexport hoopt te incasseren.

(12) Jean-Marie Chauvier, *URSS : une société en mouvement*. Parijs, Editions de l'aube, ed. 1990, blz. 139-140.

(13) In 1989 noteerde men langdurige en massale stakingen van de mijnwerkers omwille van de gebrekkige bevoorrading van worst (kabasà). In de zomer van 1990 braken opnieuw stakingen uit in 141 mijnen van de Donbass, in de Koesbass staakte men in de helft van de mijnen, terwijl men ook stakingen noteerde in Vorkoeta (poolcirkel) en op het eiland Sakhalin. Dit gebeurde tijdens het belangrijke 28-ste partijcongres.

(14) Hierdoor kan men de officiële inflatie erg laag schatten (2 %) en de "onderdrukte inflatie" iets hoger (5,5 %). Roberta Benini, *The Soviet Union facing Economic Crisis : The Search for a Policy of Economic and Financial Recovery*. In : *Most. Economic Journal on Soviet Union and Eastern Europe*. Jg. 1, 1990, nr 1, blz. 24-25.

(15) Meestal zijn de Russische commentaarschrijvers nogal sceptisch ten aanzien van de mogelijkheden op korte termijn staatsbezit aan de burgers te verkopen. In *New Times* (nr 35, 1990) merkte Boris Pinsker op dat het plan om voor 20 à 100 miljard roebels staatsbezit binnen vier maanden van de hand te doen, volkomen irrieel is en dat M. Thatcher in Groot-Brittannië 10 jaar nodig had om een minder omvangrijke staatssector te privatiseren.

(16) Boris Kagarlitsky, *The Dialectic of Change*. Londen, Verso, 1990, blz. 340-342.

(17) Vooral premier Ryzjkow hamerde voortdurend op de kwestie van de arbeids-discipline en de criminaliteit.

(18) De USSR zou op het punt staan om het lidmaatschap van het IMF aan te vragen. Dan zou men in Moskou in aanmerking komen voor een IMF-krediet van 10 à 12 miljard dollar en kan men ook bij de Wereldbank gaan lenen ten einde de industrie en de landbouw te moderniseren. In de loop van 1990 nam de USSR enorme kredieten op in het Westen. Zo leenden de Westduitse banken met garantie van Bonn 5 miljard mark om het tekort op de Sowjet-handelsbalans te helpen financieren (bedroeg in 1989 al ruim 5 miljard dollar). In oktober 1990 sprong de Franse regering bij met een gegarandeerde lening van 5 miljard frank (de USSR heeft een schuld ten belopen van 1,2 miljard frank aan de Franse bedrijven openstaan). Ook Italië volgde met een lening van 1 biljoen lire. Als gevolg van die financieringsproblemen had de Sowjet-Unie in de zomer van 1990 al een vertraging van 2 miljard dollar bij het afbetalen van de schulden aan de westerse banken. De buitenlandse schuld van de USSR wordt op 50 miljard dollar geschat ofwel 5 % van het BNP. *Le Monde*, 23 juni 1990; 30 oktober 1990; 19 november 1990.

(19) Een algehele liberalisatie van de prijzen ofwel de "Poolse therapie" toepassen, werd door de regering steeds afgewezen.

(20) Op 14 maart 1990 werd Gorbatsjow immers door het Congres van Volksafgevaardigden tot president gekozen en op 24 september 1990 verwierf hij tevens uitgebreide machten.